

Lehet-e közös magyar-szlovák történelemkönyvet írni? 1.

A szakmai egyeztető fórumoknak hála az utóbbi évtizedekben egyre szakszerűbb (feszültségmentesebb) a történészek közötti párbeszéd: mind a magyar, mind a szlovák történetírás egyre árnyaltabban, egyre empatikusabban képes megfogalmazni saját álláspontját a közös történelemről. A magyar és a szlovák történészek folyamatos diskurzusa azonban nyilvánvalóan csak nagyon áttételesen érinti a szélesebb közvélekedést.

Az ezredforduló után szép lassan örökzöld téma lett a közös magyar-szlovák történelemkönyv ügye. Újra és újra fölvetődik a szakmai vagy a politikai közéletben, sajtószenzációként vagy magánbeszélgetéseken – hogy aztán a „bármikor elővehető megoldandó feladatok” polcán aludja álmát a következő riadóig. Az elmúlt hónapokban ismét felélénkült a közös történelemkönyv lehetőségéről folytatott vitasorozat. A kiváltó okot az adta, hogy a német oktatási miniszter bejelentette, megbeszéléseket kezdeményez a tagállamok oktatási vezetőivel egy közös európai történelemkönyv elkészítéséről, amely az európai identitás erősítését szolgálja majd. A témát a magyar nyelvű média (1) széles körben felkapta (2), majd sajátos módon továbbgörgette. A sajátos mód ebben az esetben egy furcsa ambivalens viszony volt, amely óvatosan igyekezett „megkerülni” a nyílt állásfoglalást: magyar oldalról többnyire a felvetés semleges tudomásul vétele hangzott el, miközben más országok véleményének bemutatásakor többnyire a markáns elutasításról tudósítottak:

„Közös európai történelemkönyv kidolgozását kezdeményezte a német oktatási miniszter, Annette Schavan. A britek fányalognak, a szlovákok pedig megosztottak, mert uniós biztosuk ugyan jónak tartja az ötletet, de egy történészük szerint ők még a magyarokkal sem tudnak megegyezni a közös történelemről, ezért illúzió lenne egy ilyen kiadvány.” (3)

Különösen érdekes volt ebből a szempontból a szlovák visszhangok nagyarányú szerepeltetése, amely finoman átszínezte, áthangolta (4) a történelemkönyvekről folytatott magyar közbeszédet. Valamennyi magyar napilap és elektronikus hírportál kiemelt helyen szerepeltette a szélsőségesen nacionalista Ján Slota elutasító véleményét (5), aminek az lett a következménye, hogy a közös európai, illetve szlovák-magyar történelemkönyv kérdése már a Slotával folytatott vita erőterébe került.

A nyilvános vita legfőbb szakmai (6) eredménye az lett, hogy a szélsőséges megfogalmazások fényében láthatóvá váltak a közös magyar-szlovák történelemkönyv elkészítésének korlátai, illetve a nemzetcentrikus történelemszemlélet határai. Ebből a szempontból érdemes néhány véleménnyel megismerkedni:

„Stefan Sutaj, a szlovák-magyar történész vegyes bizottság pozsonyi társelnöke a német tárcavezető felvetésére azt válaszolta, hogy Pozsonyban és Budapesten egyelőre a közös rendezvényeiken elhangzott, egy-egy korszakot elemző előadásokból és vitákból összeállított tudományos kiadványokat adnak ki. – A tankönyvek célszemélyei mások, tehát a tartalom összeállítása is másként történik...” (7)

A történészek egy része (8) tehát teszi a dolgát, mint ahogy tette ezt korábban is. (9) Különböző szakmai fórumokon, konferenciákon, kiadványok révén a két ország történelmi folyamatosan egyeztetik álláspontjukat. A tudományos elfogulatlanság védelme megkívánja az aktuálpolitikai törekvések, illetve a tömeghatások távoltartását, másrészt viszont azzal a következménnyel jár, hogy már a történelemtankönyv is „más világ” számukra, nem is beszélve a szélesebb közvélemény eléréséről. Természetesen ez is érthető, hiszen a történészek nem számíthatnak széleskörű társadalmi és politikai konszenzus támogatására, önmagukban pedig nem vállalkoznak (nem vállalkozhatnak) tömeges tudatformálásra.

Aki valamilyen okból mégis „elmerészkedik” a történelemtankönyvek világáig, annak számos elméleti és gyakorlati kihívással kell szembenéznie:

„Simon Attila, a csallóközi székhelyű Fórum Kisebbségtudományi Intézet munkatársa elmondta, hogy szlovák kollégáikkal együtt már évek óta munkálkodnak magyar-szlovák közös történelemtankönyvön. – Már túl vagyunk a középkoron és a nemzeti felvilágosodás számos kényes kérdésén is. Nem tudunk azonban szót érteni Trianon és a második világháború végén kiadott Benes-dekrétumok megítélésében...”

Szlovák kollégája, Viliam Kratochvíl, a pozsonyi Komenský Egyetem történelmi tanszékének docense elmondta: már az is jelentős előrehaladásnak számít, hogy minden kényes kérdést indulatoktól mentesen tudnak elemezni magyar partnereikkel. Követendő példának tartjuk a néhány éve megjelent francia-német Histoire/Geschichte segédtankönyvet, amelyet eredményesen használnak a két ország gimnazistái. A kiadvány hozzájárul a történelmi események árnyalt értékeléséhez, a nemzeti elfogultság tompításához, végső soron az ifjú nemzedéknek a másságot is tiszteletben tartó értékrendjének a kikristályosodásához. Mi is hasonló cél érdekében dolgozunk. Igyekszünk Trianon és a Benes-dekrétumok esetében a történelmi tények közlésére szorítkozni, esetleg párhuzamos elemzéseket is közölhetnénk, neves szlovák és magyar történészekről. Sajnos, ma még nálunk is sokan úgy vélekednek, hogy a fiatalságnak csak egy igazságot kell megismernie, ami erősen vitatható, de ma még meghatározó szempont. Emiatt elég lassan jutunk előre...” (10)

A történelemtankönyvek kizárólagosan nemzetközponturn történelemszemlélete – amelynek fő feladata az, hogy megalapozza és erősítse az adott ország polgárainak nemzeti identitását – egy idő után szükségképpen „megállj-t!” parancsol a párbeszédnek. A trianoni béke például az egyik félnek nemzeti tragédia, a másik félnek nemzeti ünnep. Itt nem lehet kompromisszumot kötni: hogy, mondjuk „félleg ünnep, félleg meg tragédia”. Legalább ennyire kínos és reménytelen azon vitatkozni, hogy mondjuk Bél Mátyás/Matej Bel mennyiben tekinthető magyarnak, illetve szlováknak, hogy mit jelent Petőfi Sándor/Alexander Petrovics szlovák, illetve magyar identitása, hogy a mai Szlovákia területén született német, magyar, szlovák, zsidó stb. származású tudósok, művészek és sportolók melyik állam dicsőségtábláját gazdagítsák, hogy Pressburg/Pozsony/Bratislava mennyiben tekinthető magyar, illetve szlovák (netán német) városnak. Ebben az értelemben legfeljebb azt lehet eredményként rögzíteni, ha a felek egyáltalán meghallgatják a másikat, igyekeznek indulataikat és érzelmeiket tompítani, a jelenleginél nagyobb ténytisztetletet tanúsítanak, illetve megfogalmazzák párhuzamos – nem igazán érintkező – monológjaikat. Az így felfogott közös történelemtankönyv újdonsága tehát legfőképpen az lenne, hogy a korábbi egyszempontú – vagy a „magyar igazságot”, vagy a „szlovák igazságot” tartalmazó – tankönyvi bemutatást a kétféle „igazság” párhuzamos ismertetése váltaná fel, illetve, hogy a jelenleginél nagyobb ténytisztetletet tanúsít.

A közös történelemtankönyv mítosza

Árulkodó, hogy az elmúlt évek – átpolitizált, átmediatizált – vitáiban lényegében fölsem vetődött, hogy mi is legyen a közös magyar-szlovák történelemtankönyv, könyvsorozat tényleges műfaja. A közös történelemtankönyv – legyen az miniszteriumi előterjesztés (11), a kétoldali történész vegyes-bizottság állásfoglalása (12), szlovák-magyar történelmitanárok közös programja (13), vagy sajtóelemzés tárgya (14) – lényegében csak

mint megoldandó feladat létezik. Mitikus fantazmagória, vágy, „értelmiségi, vagy éppen politikai gyógyír”, amely egyszer majd feloldja a térségi konfliktusokat, gyűlölségeket. Az elmúlt évtizedekben nem jött létre konszenzus az érdekelt szereplők között arról, hogy valójában mit is kellene létrehozni – történelmi elemzéseket, tanári segédkönyveket, illetve továbbképzéseket, széles körben közösen terjesztett tankönyveket, kétoldalú társadalmi párbeszédet – a két ország lakóinak valóságos békítése, közmegegyezése érdekében. Eközben persze nagyon sokféle szinten „lázasan folyik a munka” a magyar-szlovák párbeszéd javítása érdekében, de ezek a törekvések nem igazán kapcsolódnak össze közös stratégia mentén, nem érik el azt a „kritikus tömeget”, amellyel valóságos változásokat lehetne előidézni. Úgy tűnik, mintha éppen ez a „cselekvő-nemcselekvés” volna az adott érdekviszonyok mellett mind a két országban, illetve a két ország között a közmegegyezés alapja. Mintha sem a különböző érdekcsoportoknak, sem az (oktatás)politikai döntéshozóknak nem volna érdeke egy hosszú távú stratégiai cselekvéssor elindítása. (15) A különböző törekvések – jól-rosszul – megélnék egymás mellett. Kézszelfogható eredményeik (egy-egy sikeres konferencia, tanulmánykötet, találkozó stb.) nem igazán kapnak nyilvánosságot, illetve nem indítanak el „láncreakciót” – és ez mindenki számára természetes állapot. Ennek eredményeképpen elmarad a széleskörű konszenzust igénylő műfaji tisztázás is. Így a közös történelemkönyv ügye lényegében az aktuális konfliktusok idején „bedobott” homályos mítosz marad.

Az elmúlt évtizedekben nem jött létre konszenzus az érdekelt szereplők között arról, hogy valójában mit is kellene létrehozni – történelmi elemzéseket, tanári segédkönyveket, illetve továbbképzéseket, széles körben közösen terjesztett tankönyveket, kétoldalú társadalmi párbeszédet – a két ország lakóinak valóságos békítése, közmegegyezése érdekében.

Nemzeti és nemzetek-fölötti hagyomány

A mítoszképződés másik meghatározója a nemzeti kérdés ideologikus jellegéből következik. A nemzeti kérdésre vonatkozóan ugyanis – legalább – kétféle ideológiai hagyomány van jelen mind a két országban: a nemzetközpontú (nacionalista) és a nemzetek-fölötti (transznacionalista) szemlélet. Az elmúlt egy-kétszáz évben nyilvánvalóan az előbbi volt/van túlsúlyban mind a szakmai közvéleményben, mind a közgondolkodásban. Közismert (16), hogy a modern nemzetközpontú

történelemszemlélet minden országban egy alapvető nemzetépítő ideológia alapján, annak kiszolgálására jött létre. Mind a magyar, mind a szlovák állam legfőképpen azért finanszírozza a tömeges történelemoktatást, mert egységes történelmi tudatot, homogén nemzetállami szemléletet kíván kialakítani az etnikailag és szociálisan is megosztott társadalomban. Az is jól ismert (17), hogy a közép-európai térségben a különböző szomszédos nemzetek és országok – így a magyarok és a szlovákok is – többnyire egymás ellenében alakították ki nemzeti történelemszemléletüket, nemzettudatukat, ami jól megfigyelhető nemzeti mitológiáikban, panteonjaikban, himnuszukban is. (18) Ugyanakkor persze ezzel párhuzamosan – ha kisebbségi véleményként is – megjelentek azok az ideológiai irányzatok is, amelyek a közép-európai térség nemzetek-feletti összetartozását hangsúlyozták, amelyek a szomszédos népek megbékélését, „történelmi kiegyezését” tűzték ki zászlajukra. Markáns és megbecsült képviselői (19) vannak ennek az irányzatnak a magyar közgondolkodásban – még akkor is, ha sok esetben irrealitással, nemzetidegenséggel, filantrópizmussal, életidegen moralizálással vádolták meg őket kortársaik és az utókor.

Mindebből az következik, hogy bármilyen közös magyar-szlovák történelemkönyv elkészítése roppant ellentmondásos feladatot jelent, hiszen legalább kétfajta ideológiai

irányzatot kell összebékítenie, legalább kétfajta történelemszemléletet kell ötvöznie. Amennyiben iskolai történelemkönyvről beszélünk, akkor az összebékítés kifejezés nem túlzás. A hagyományos értelemben vett történelemtankönyvek, illetve a történelemtanárok helyzete ugyanis alapvetően különbözik a történészek helyzetétől. A történészek jelentős része szaktudományos megfontolásból (20) lényegében már lemondott az „egyedül érvényes”, egyszempontú nemzeti múlt-kép bemutatásáról, s a korábbiaknál jóval szkeptikusabb a nemzetközpontú történelemszemlélettel kapcsolatban. A történészek – különösen a társadalomtörténetre koncentrálók – számára tehát viszonylag kisebb gondot jelent a magyar és a szlovák múlt közös tárgyalása. Az iskola, illetve a történelemtanárok számára azonban első látásra antagonisztikus a probléma. A tömeges történelemtanítás ugyanis mindmáig a nemzetállam legitimációs igényeire épül, a nemzetközpontú történelemszemlélet képviseli. Más szóval: az iskolai történelemoktatás alapvető társadalmi funkciója a nemzet(állam)központú történelemszemlélet közvetítése. Gyáni Gábor írja:

„Nemzetállami keretek között az állampolgárrá és a nemzet egymással egyenértékű tagjaivá nevelés olyan prioritást élvez, melyet nem szokás megkérdőjelezni... az így működő iskola „nemzeti” feladatokat tölt be; nem egy-egy kisebb közösség szubkulturájára szocializál, hanem a ma legegységesebb közösség, a nemzet kulturális kódját sajátítja át a tanulókkal. S éppen ezzel „nevel az életre”. Ha ezt nem tölti be, vagy csak tökéletlenül vállalja magára, akkor veszélybe sodorhatja a benne megfordulókat: nem készíti fel őket kellően a közösségi életben való megfelelő tájékozódásra és érvényesülésre. Mindaddig, amíg a nemzetállam a legfőbb (bár korántsem egyedüli) legitim élettér, melyet személy szerint mindenki elfoglalhat magának, addig az iskola sohasem szabadul meg a kulturális homogenizációs feladattól. Anyanyelvből, egészen ritka kivétellel, mindig csak egy van; anyanyelvi (így a történelmi tudatot is magában rejtő) kultúrából az emberek döntő hányada számára szintűgy csak egy van, tehát joggal elvárható minden egészséges nemzettől, hogy egységes kulturális kód révén integrálja beleszületett tagjait...” (21)

Amíg tehát az újabb és újabb megközelítések, értelmezések kimunkálása a történettudomány kísérletező világában kifejezetten termékenynek mondható, az alternatív tankönyvek végtelen sorának megjelenése az iskolai történelemoktatásban korántsem problémamentes: veszélyezteti az emberek identitását, a társadalmi párbeszédet és kohéziót. Ebben az értelemben egy leendő közös magyar-szlovák történelemkönyv – amennyiben nem kíván teljesen érdektelenné válni az itt élő emberek számára (22) – alapvetően nem léphet ki a hagyományos nemzetközpontú történelemszemlélet kereteiből. Ugyanakkor viszont a közös történelemkönyvet szorgalmazók számára a másik ideológiai hagyomány, a közös regionális tudat megjelenítése, a két nép szembenállásának csökkentése is nagyon fontos feladat. Így tehát a tudathasadás, mítoszképzés, illetve a látszattervékenységek egész sora eleve kódolva van az egész vállalkozásban.

Külső és belső erőterek

Nagymértékben bonyolítja a helyzetet az is, hogy az elmúlt több mint ötven évben – elsősorban a külső politikai erőter változásai miatt – teljesen zűrzavarossá vált a nemzetközpontú (nacionalista) és a nemzetek-fölötti (transznacionalista) történelemszemlélet viszonyrendszere a térségben. A zűrzavar abból adódik, hogy az itt lévő népek alapvetően nemzetközpontú történelem- és társadalomszemléletére több hullámban „rátelepültek” olyan ideológiai elvárások, amelyek attól eltérő nemzetek-feletti szemléletet képviselnek – a szocialista internacionalizmus, az európai identitás, a globalizáció. Ezek a többé-kevésbé kényszerű külső hatások sajátos módon keveredtek (23) az itt lévő félféudális viszonyokkal. Ennek legfőbb következménye a „felszínes alkalmazkodás”, illetve színlelt együttműködés” volt mind Magyarországon, mind Szlovákiában. (24) Emiatt szükségképpen torzult a realitásérzék, leértékelődött az együttműködéshez szükséges kölcsönös bizalom és hiteles kommunikáció: egyre inkább önigazoló mítoszokkal pótoljuk a reális helyzetértelmezést, illetve pótcselekvésekkel tartjuk fenn a mozgás, a fejlődés látszatát.

Mind a mai napig érezzük azokat a szemléleti torzulásokat, amelyek abból következtek, hogy a szocialista-internacionalista ideológia mind a két országban (25) „ráépült” a hagyományosan nemzetközpontú történelemszemléletre, illetve a közgondolkodásra. Ezek tételes bemutatása természetesen nem feladatunk (26), ezért itt csupán a „kötelező orosz” három, témánk szempontjából fontos szemléleti következményét vizsgáljuk. (27) A ránk erőszakolt internacionalista ideológia legsúlyosabb következménye az volt, hogy hosszú évtizedekre megszakadt a magyar nemzettudat organikus formálódása, „lefojtódott” a társadalmi párbeszéd, nem kerülhettek felszínre a különböző nézőpontok: a hagyományos történelemszemléletünk az ideológiai ellenállás terepévé merevedett. Mindez azt is jelentette, hogy a közgondolkodás számára mitizálódott az egész magyar történelem, hiszen egy-egy történelmi esemény valóságos összetettségét és társadalmi megosztottságát a „nemzeti érdekek elárulásának vádjá nélkül” nem igazán lehetett a szélesebb nyilvánosság elé tárni. Így lett – a korábbi homogenizáló történet szemlélet szerves folytatásaként – az 1848/49-es forradalom és szabadságharc a nemzeti egység szimbóluma a történelemkönyvekben; így lett március 15-e a nemzeti összefogás és ellenállás kokárdás jelképe (a nemzetidegen november 7-vel szemben) a közgondolkodásban; így lett a magántörténetekben 1956 a „tisztaszívú és tisztakezű” nemzeti összetartozás színimája. Történelmi közgondolkodásunk mitizálódása a „külső nyomással” értelmezhető és magyarázható. Ugyanakkor azonban látnunk kell azt is, hogy történelmi tudatunk természetes „öntisztulási” folyamatainak elmaradásáért még sokáig kell súlyos árat fizetnünk. (28)

A nemzetközpontú történelemszemléletünkre „rátelepedett” internacionalista ideológia másik nagyon súlyos következménye az lett, hogy természetessé tette, legitímálta a hazugságot, a látszatselekvéseket és relativizálta a normákat. A történelemkönyveket kényszerűen elöntötték a „marxista bevezetések” és „vörös farkak”, valamint az osztályharcos keleti minták, amelyek azonban nem igazán ízesültek a tényleges nemzetközpontú történelem tananyaghoz. Így aztán – a felső nyomástól függően – a „passzív ellenállás” sajátos népi társasjátékai alakultak ki az iskolákban: látszattevékenységek, „összekacsintások”, „bliccelések” stb. A kettős játékot a korszak második felében már a politikai hatalom is nyíltan játszotta: „balra indexelünk, jobbra megyünk” – sügték a társadalomnak. Az internacionalistának mondott közegen belül komoly legitimációs funkciója volt a nemzeti tudatra való apellálásnak: „táboron belül mi vagyunk a legvidámabb barakk”, „gulyáskommunizmus” stb. Ez a kényszerű kultúraátvétel valószínűleg hosszú távra nyomott hagy majd a térség közgondolkodásában. Valószínűleg már régen elfelejtjük a proletár internacionalizmus összes sallangját, de még generációk múlva is tudni fogjuk, hogyan kell „színlelni”, látszatoakat építeni, „pótcselekedni” a kulturális kapcsolatokban.

Az előzőekből szervesen következik az is, hogy hosszú időre lejárátódtak azok a – közös magyar-szlovák történelemkönyv programjához hasonló – próbálkozások, amelyek a nemzetközpontú történelemszemlélet módosítására, a nemzeti és nemzetek-feletti gondolkodásmód összebékítésére, összefésülésére irányultak. Az internacionalista ideológiáról bebizonyosodott, hogy nagyhatalmi érdekeket szolgál; a régió országainak nyitását és valóságos közeledését a „nagy testvér” kemény kézzel elfojtotta; a „békétábor testvérisége” pedig üres szólamnak bizonyult, hiszen a szomszédos országok bezárkóztak nemzeti hagyományaikba és kíméletlenül elnyomták kisebbségeiket; miközben számunkra tabu volt támogatásuk. Ebben a helyzetben minden ilyen jellegű őszinte közeledés kudarcot vallott. (29)

Az reméltük, hogy politikai rendszerváltás, illetve a szovjet csapatok távozása után javulni fog a térség országainak viszonya, csökkenni fog a nemzeti kérdés átpolitizáltsága, oldódnak majd az ideológiai konfliktusok. Nem egészen így történt. A szovjet birodalom összeomlása és az államszocialista rendszerek bukása után ugyanis sajátos ideológiai vákuum alakult ki térségünkben, amely mind politikai, mind ideológiai téren azzal az „anyaggal” töltődött föl, amely ebben a régióban rendelkezésre állt: a mindedig elfoj-

tott, felszín alá kényszerített nacionalizmussal. Mivel bizonytalanná váltak az államhatárok – sok új állam született (30) a térségben –, így mindenütt felszínre kerültek a korábbi vélt vagy valós sérelmek, és felerősödött az etnikai közösségek közötti gyűlölködés, a másokkal szemben megfogalmazódó identitás kényszere. (31) A hatalmuk elvesztésétől, vagy országuk szétesésétől féltő (felelőtlen) politikusok sok esetben „játszották ki az etnikai kártyát”: félelmet keltek saját népükben, ellenséget kreáltak szomszédaikból, vagy saját kisebbségeikből. Ráadásul a múlt század kilencvenes éveinek elejétől az itt élő emberek számtalan olyan társadalmi és gazdasági konfliktussal találta magukat szemben, amelyre nem voltak, nem is lehettek felkészülve (elszegényedés, munkanélküliség, a piacgazdaság kíméletlen versenyhelyzete stb.). Az elbizonytalanodott emberek jelentős része szükségképpen a nacionalizmusban találta meg új igazodási pontjait és a konfliktusok „megélésének” magyarázatait (idegengyűlölet, bűnbakkeresés). Szorosan összefügg ezzel, hogy a globalizációtól, illetve az Európai Unió centralizációjától – a „ki-szolgáltatt szegény, megtört rokon” helyzetétől – való félelem tovább erősítette a térség országaiban a nacionalizmust, az (állam)nemzetközpontú gondolkodást.

Az ezredforduló után aztán újabb fordulat következett be a térség helyzetében. Az országok többsége – köztük Magyarország és Szlovákia is – tagja lett az Európai Uniónak, amely ugyan nem jelent hagyományos értelemben vett birodalmi függést, de mégis valamiféle nemzetek-fölötti integrációs nyomást gyakorol ránk. Már a belépésünk előtt megfogalmazódott az Unió részéről számtalan olyan kulturális, illetve ideológiai elvárás – az emberi-, illetve kisebbségi jogok tiszteletben tartásának szükségessége, az etnikai (törzsi) konfliktusok „szalonképes” rendezésének igénye stb. –, amely a hagyományos nemzetközpontú szemlélet újragondolására, módosítására irányult. A belépés után pedig időről időre szembesülnünk kell a megszokottól eltérő gondolkodási és cselekvési mintákkal: az etnikumok feletti regionális szemlélettel, a történelmi konfliktusokat maguk mögött hagyó országok együttműködésével, valamint a közös európai identitást erősítő törekvésekkel. A szerződéses kötelezettségek, illetve az európai fejlesztési forrásokért folytatott harc miatt a közép-európai országoknak – köztük Magyarországnak és Szlovákiának – nyilvánvalóan valamilyen formában alkalmazkodniuk kell ezekhez a külső elvárásokhoz, ami komoly kihívást jelent hagyományos nemzetközpontú történelem- és társadalomszemléletük számára. Ezek a változások tehát nagyon súlyos ellentmondásokat, konfliktusokat hordoznak, és szükségképpen bénítják, lassítják a térség integrációját. A korábbi német, majd orosz birodalmi gyarmatosítást elszenvedő országok, illetve népek számára ugyanis alapvetően fontos „történelmi igazságtétel” volt nemzeti függetlenségük, állami szuverenitásuk visszaszerzése. Ugyanakkor természetesen a várva várt nyugati integráció is roppant kívánatos az itt élő emberek számára, ami azonban a nemzeti önállóság korlátozását, a globalizáció határtalan térhódítását is jelenti. Mindez „túl gyorsan” zajlott le: összehatott a nemzeti önállóság és a nyugati integráció, illetve globalizáció élménye. Ez a tudathasadás a két ország belső politikai életében is meghatározó erővé vált, hiszen mind a nemzeti keretek, illetve értékek védelme (32), mind az Európai Unióhoz való csatlakozás alapvető legitimációs tényezőként működik mind a jobb, mind a bal oldalon.

Nem véletlen tehát, hogy Annette Schavan, német oktatási miniszterasszony közös európai történelemlékönyvre vonatkozó javaslatát a térségben ambivalensen, fanyalogva, vagy éppen elutasítóan fogadták. A felszínen persze szalonképtelen egy ilyen ötletet elutasítani, hiszen filantróp „jósándékához” kétség sem férhet – ezért is igyekeztek sokan minél gyorsabban és látványosabban elhatárolódni Ján Slota kijelentéseitől. Ugyanakkor azonban jól tudjuk, (33) hogy a felszín alatt az évszázados beidegződések, a félfudális, rendi jellegű politikai minták, diktatúrák idején lefojtott feszültségek és indulatok munkálnak, amelyeket nem lehet rendeletekkel szabályozni, vagy „jósándékú” kampányokkal ellensúlyozni. A belső feszültségek jellegét és erejét jól mutatja az a szlovákiai fel-

mérés, amely az egymás mellett élő etnikumok (szlovákok, magyarok, cigányok, ukránok) viszonyának változásait vizsgálta az önálló Szlovákia kialakulása után.

„A szlovákok és a magyarok közt sokan vannak, akik igen pozitívan vélekednek saját csoportjukról és igen negatív a véleményük a szomszédos csoportról. Elégedetlenek, sőt nagyon elégedetlenek saját nemzetiségük helyzetével, és megvan bennük a hajlandóság a nemzeti kérdés szélsőségesen radikális megoldása iránt is. Következésképpen a politikai vezetés kezében könnyen mozgósítható eszközzé válhatnak, s a különféle nyilvános gyűléseken nagy létszámban megjelenve képesek tömegpszichózist kiváltani. Az etnikai konfliktus kibrobbadásának legnagyobb veszélyét mindkét nemzetiségnél a „leselkedő veszély” mítosza, illetve a „nemzeti kálvária” mítosza képviseli. Ez a két mítosz kötődik a legerősebb szálakkal az elégedetlenség mértékéhez és a kisebbségi probléma megoldási módjához. A felmérés nyomán dokumentálható a szlovák-magyar konfliktus belső erőforrásainak létező utánpótlása. Mély történelmi gyökerekkel, erős érzelmi színezettel és sajátos szociális háttérrel rendelkezik. Ennek a potenciálnak a létezésével számolni kell, de jelentőségét nem szabad túlbecsülni. Kötelességünk ismerni és folyamatosan „kezelni”, nehogy a túlhevített valóság kellemetlen meglepetésben részesítsen bennünket. (34)

A francia-német párbeszéd modelljének tanulságai

A közös magyar-szlovák történelemkönyv állóvizét az utóbbi évben egy másik esemény is felkavarta. Nevezetesen az, hogy hosszú-hosszú előzmények után elkészült a közös francia-német történelemkönyv, (35) amelyből valóságos francia és valóságos német középiskolás diákok – mindenki a maga nyelvén – tanulják az 1945 utáni események történetét. (36) Különösen az előzőek fényében izgalmasak a felvetődő kérdések: Hogyan csinálták? Mi a titkuk? Mit tudnak ők, amit mi nem? Mit tanulhatunk tőlük?

A „titok” persze roppant egyszerű és kézenfekvő: a minden érdekeltet bevonó hosszú távú következetes munka. Ez a történet ugyanis több mint negyven évvel ezelőtt kezdődött el, s vélhetően még hosszú évtizedekbe telik, amíg széleskörű társadalmi hatása beérik. Nyilvánvaló, hogy az eddigi munkafolyamat sem volt egyenes vonalú diadalmenet, egyenes intenzitású tevékenységsor, hiszen számtalan érdekcsoporttal, nagyon sokféle szereplővel kellett folyamatosan egyeztetni, konszenzusra jutni. Ugyanakkor – így utólag még inkább úgy tűnik – folyamatosan tetten érhető valamiféle stratégiai terv, szisztematikus építkezés vagy legalábbis a különböző érdekcsoportok együttműködésnek folyamatos eltökéltsége, amely mindig képes volt azonos irányba mozdítani a közös történelemkönyv ügyét. Az alapvető eltökéltség, szándék a két ország, (37) a két nép megbékítésére, együttműködésük és közös jövőjük megalapozására, s az ehhez szükséges szemléletváltás előidézésére irányult. Minden érdekelt tudta, hogy mindezt csak egy szilárd kiindulópont megteremtésével – a „közös múlt kölcsönös bevallásával és közös feldolgozásával” – lehet megvalósítani. Ebben a munkában nemcsak a két ország különböző szintű partnereinek együttműködése volt fontos, hanem az is, hogy közös nevezőre kerüljenek az adott ország politikussai, történészei, történelemtanárai, szülői, diákjai – azaz mindenki.

A szimbolikus alapot a két ország politikusai teremtették meg, akik – pártállásaiktól függetlenül – az elmúlt évtizedekben folyamatosan szorgalmazták a megbékélés és együttműködés ügyét. A kezdőlépést valószínűleg Charles De Gaulle francia elnök és Konrad Adenauer német kancellár tette meg, amikor 1962-ben mindketten jelen voltak a reimsi katedrálisban tartott misén és megemlékezésen. Mindez azért volt különleges esemény, mert a reimsi katedrális, a francia királyok koronázó templomát a németek súlyosan megrongálták az első világháborúban. Ennek nyomán fontos előrelépést jelentett, amikor De Gaulle és Adenauer 1963-ban aláírták a német-francia barátságot szentesítő Elysée-szerződést, amellyel nemcsak a több évszázados rivalizálás és háborúskodás végére tettek pontot, hanem Európa gazdasági és politikai egyesülését is megalapozták. A német karikaturista, Klaus Pielert akkoriban a német Michel és a francia Marianne, a két allegorikus nemzeti alak esküvőjeként ábrázolta a szerződéskötést. Ennek az együttműködésnek a szerves folytatása volt, amikor 1984-ben Helmut Kohl német kancellár és

François Mitterand francia elnök kézen fogva emlékezett a közös francia-német katonai temetőben Verdun-ben a szimbolikusan félig német, félig francia nemzeti zászlóval letakart koporsó előtt. Hasonló bizalomerősítő szerepet töltött be a normandiai partraszállás hatvanadik évfordulójáról történő megemlékezés, amelyen Jacques Chirac francia államfő és Gerhard Schröder német kancellár közösen koszorúzott. Nyilvánvalóan nem szabad túlbecsülni a politikusok szerepét egy ilyen széleskörű társadalomtörténeti folyamatban, de az kétségtelen, hogy ezek a szimbolikus politikusi lépések keretet, lehetőséget adtak a többi érdekelt munkáihoz.

A politikai támogató és védőernyő alatt a két ország történészei – önállóan is, és együttvéve is – nagyon komoly munkát végeztek. Már az általunk tárgyalt együttműködési folyamat előtt megkezdődött Franciaországban és Németországban és kizárólagos nemzetszemponitú történelemszemlélet „lazítása”, árnyalása és differenciálása. A francia történetírásban például már a két világháború között markáns történelmi irányzatok alakultak ki (38), amelyek az „egységes nemzetkép” az ún. francia „grande histoire” mellett és helyett szorgalmazták és művelték az „összehasonlító történettudományt”, a regionális, illetve a társadalomtörténeti megközelítést. Mindez persze nem jelentette azt, hogy a két ország történészei „elárulták volna nemzeteiket”, föladták volna a nemzetközpontú történelemszemlélet elsőbbségét. Sokkal inkább arra vonatkozott, hogy leszámoltak a történettudomány 19. századi hagyományainak egy részével (a kötelezően hősi múlt konstruálása, az egységes nemzetkép mítoszának közvetítése, a nemzeti érdekeket és „igazságot” egyetemessé növesztő „törzsi szemlélet” elfogadtatása) és nyitottabbá váltak az együttműködésre. Ennek eredményeképpen a francia és a német történészek jelentős része – több évtizedes belső, illetve közös viták után – képessé vált arra, hogy szakmai támogatást adjon egy sokszemponitú történelemlékönyv elkészítéséhez, s a hozzátartozó szemléletformáló tanárképzésekhez. Érdemes ebből a szempontból megismerni az egyik német tankönyvszerző Rudolf von Thadden, (a göttingeni egyetem történelemprofesszora) véleményével:

Az itt lévő népek alapvetően nemzetközpontú történelem- és társadalomszemléletére több hullámban „rátelepültek” olyan ideológiai elvárások, amelyek attól eltérő nemzetek-feletti szemléletet képviselnek – a szocialista internacionalizmus, az európai identitás, a globalizáció. Ezek a többé-kevésbé kényszerű külső hatások sajátos módon keveredtek az itt lévő félfeudális viszonyokkal.

„Gondoljon például a Mont Blanc hegycsúcsra: egy van belőle, de francia vagy olasz oldalról is meg lehet mászni. Így van ez a történelemmel is. A második világháborúban Le Havre és Drezda bombázása tény, de egy francia számára az előbbi sokkal fájóbb és pusztítóbb, nekünk viszont az utóbbi. Napóleon vitathatatlanul fontos szerepet játszott az európai történelemben, de Franciaországban másképp, mint Németországban. A franciák szemében a forradalom végére tett pontot, a németek szerint viszont a forradalom szellemiséget „exportálta” Európába. Arra törekedtünk, hogy a történések német és a francia értelmezése is helyet kapjon a könyvben. ...A tankönyv francia és német szerzői között gyakorlatilag nem volt tudományos vita. A sztereotípiáknak is inkább a politikusok voltak foglyai, akiknek utóbb jóvá kellett hagyniuk a kéziratot... A szerzőknek meglepetésre gyakran több bajuk volt a nyelvvel, mint a tartalommal: bár mindannyian folyékonyan beszélték mindkét nyelvet, bizonyos szavakat nehéz volt lefordítani. „Franciául a „grandeur” mindig politikai értelmű, míg a német Grosse sokkal inkább szellemi, intellektuális nagyságot jelent. A francia memoire aktív emlékezetre utal, erre a németnek nincs is szava. Egszerre kellett tehát történészeknek és filológusoknak lennünk!” (39)

A politikusok és történészek hatékony együttműködése azonban még nem lett volna elegendő a történelemtanítás alapvető szemléletváltásához, a közös tankönyv széleskörű bevezetéséhez. Az előzőekben említett törekvésekhez szervesen kapcsolódott a történelemta-

nítás megújítása mind a két országban. (40) A múlt század utolsó harmadában mind nyilvánvalóbbá vált a francia és a német oktatásirányítás számára, hogy a mindenki számára egyaránt kötelező irtatlan mennyiségű (ráadásul az idő előrehaladtával egyre növekvő) történelmi tananyagot nem is lehet, de nem is érdemes megtanítani-megtanulni a maga teljességében. Hosszas viták és egyeztetések nyomán fokozatosan módosították a történelmi tananyag rendszerén, ügyelve arra, hogy a tárgy továbbra is betöltse alapvető integráló funkcióját. Mindez azt jelenti, hogy lényegében megmaradtak a történelemtanítás alapvető céljai és feladatai – a közös történelmi tudat és az általános műveltség megalapozása, az identitás megerősítése stb. –, ám ezeket kisebb tananyagmennyiséggel, a korábbinál életszerűbb módszertannal igyekeztek megvalósítani. Ezen túlmenően – elsősorban Németországban – különösen nagy hangsúlyt kapott az általános képességfejlesztés is.

Az egyik alapvető változás tartalmi téren következett be. Radikálisan csökkentették a tananyagban található témák, illetve lexikális ismeretek mennyiségét. Már nem törekedtek a korábbi kánon extenzív teljességére, bátran húztak a mindenki számára kötelezően elsajátítandó tananyagból, ami természetesen nem jelenti azt, hogy az érdeklődő diákok ne tanulhatnának meg akár a korábbiaknál is több történelmi ismeretanyagot az iskolákban. Nagymértékben csökkentették a politikátörténetet, miközben számtalan új társadalomtörténeti téma (az életmód elemei, a média világa) is bekerült a tananyagba. A történelemtanítás alapvető szerkezete továbbra is kronologikus maradt, ám a tananyag egy-egy meghatározott pontján – akár az operáknál egy-egy ária erejéig – a történet megáll és a diákoknak lehetőségük nyílik a történelmi bűvárkodásra, kutatásra. Ezekon az állomásokon lehetőség van tematikus megközelítésekre is, ami azt jelenti, hogy egy-egy mai társadalmi kérdés vizsgálatából indulnak ki és annak előtörténetét vizsgálják meg. Ezekre a bűvárkodásokra épül ennek a pedagógiai rendszernek a legfontosabb, módszertani jellegű újdonsága, amely „forrásközpontú történelemoktatás” néven lassan átszivárog a magyar szakmai köztudatba is. Ebben a pedagógiai rendszerben ugyanis a meghatározó cél és követelmény már képességfejlesztő jellegű. A kronologikus teljesség megtanítása helyett itt elsősorban arra törekednek, hogy a diákok folyamatos gyakorlás révén elsajátítsák a történelmi kutatás, felfedezés, elemzés módszertanát. Ez mindenekelőtt forrás-elemzést, szöveg és képfeldolgozást, filmelemzést jelent, de a módszertani igényesség kiterjed a szövegalkotásra is: a diákok meghatározott történelmi helyzeteket elemezve, maguk is alkotnak „áltörténelmi” szövegeket. Ebben az esetben a diákok tanulása nem elsősorban új ismeretek gyűjtésére irányul, hanem arra, hogy megtanulják azokat a szakmai módszereket, technikákat, amelyekkel később majd értelmezhetik az eléjük kerülő ismeretlen szövegeket.

Ebben a rendszerben tehát a „jó tanuló” nem az, aki minél több kész ismeret tud egy adott történelmi témáról, hanem az, aki minél jobb hatásfokkal képes – a forrás-elemzés széles körben elfogadott szabályai szerint – feltárni különböző dokumentumokból az új ismereteket. (41) A forrásközpontú történelemoktatás erősödése mindkét országban lehetővé tette az órákon az egyoldalú „nemzetközpontú kinyilatkoztatások” helyett a több szempontú (német oldal – francia oldal – meg persze a belgák) elemzéseket, erősítve a multikulturális szemléletet. Mindez természetesen nem kérdőjelezte meg a nemzetközpontú történelemszemlélet primátusát, csak árnyaltabbá tette a megközelítéseket. Ehhez persze az is kellett, hogy a német-francia párbeszédben közvetlenül is dolgozó történészek és történelemtanárok folyamatosan háttéranyagokkal, továbbképzésekkel lássák el a történelemtanárokat. Először is szisztematikusan elemezték a két ország történelem és társadalomismeret tankönyveit és megfogalmaztak egy etikai kódexet, egy szempont-rendszert, amely alapján felülvizsgálták a tananyagokat és a tankönyveket. Ezután kiemelték a közös történelem ún. neuralgikus pontjait – amelyek fokozottan „érzékenyek” voltak a megbeszélések során – és alapos, többoldalú elemzéseket, modulokat, projekteket készítettek ezeknek az időszakoknak a tárgyalásához. Az első kézzelfogható eredmé-

nyek a hely és személynevek pontos és kétnyelvű átírásában mutatkoztak, majd a többoldalú szövegfeldolgozások, modulok, projektek, illetve közös – a két oldal tanárait egyaránt bevonó – tanárképzések következtek. Természetesen mindeközben számtalan formális, intézményes keretet is létrehoztak: ezek közül is kiemelkedik a tankönyvek összehasonlító elemzésére szakosodott braunschweigi Georg Ecker Intitut.

A francia-német közös történelemkönyv megszületésének tehát nagyon sok összetevője van. Az elmúlt évtizedekben – és valószínűleg a továbbiakban is – a legfontosabb kérdés az, hogy mennyiben sikerül megnyerni a két ország közvéleményét az együttműködés folytatásához. A történelem ugyanis a közvélemény számára többnyire nem (csak) tudományos ismeretek és megközelítések halmaza, hanem a nemzeti identitás, a nemzeti összetartozás, illetve állampolgári lojalitás alapja. A társadalmi, illetve nemzeti tudat lényeges formálásához tehát jóval szélesebb társadalmi párbeszédre volt és van szükség. A tényleges társadalmi szemléletváltáshoz, illetve az együttműködés folytatásához tehát újabb és újabb „civiltársadalmi kezdeményezések” – diákcseraprogramok, intenzív nyelvtanulás, a turisták „inváziója” stb. stb. – szükségesek.

Jegyzet

(1) Ez a téma természetesen nemcsak a magyarországi, hanem a határon kívüli magyarságot is nagymértékben foglalkoztatta.

(2) Az írott és az elektronikus sajtó 2007 február végétől április végéig folyamatosan visszatért az európai történelemtankönyv ügyére, illetve egy esetleges magyar-szlovák közös történelemkönyv eshetőségére. Több újság, illetve honlap – HVG, Index, Multkor – sorozatot indított más térségek, országok (kínai-japán-tajvani, arab-izraeli, görög-török, ukrán-orosz) hasonló törekvéseinek bemutatására. Erre az időszakra több mint ötszáz témával kapcsolatos írást jelzett a Google kereső.

(3) Index 2007.02.25. = <http://index.hu/politika/kulfold/berlkoz37282/>. Vagy: „A románok és a szlovákok nem kérik a közös múltértelmezésből: Nyugat-Európában sem egyértelmű a német ötlet fogadtatása. Európán szerte nagy felzúdulást keltett a közös iskolai történelemkönyv ötlete. A német oktatási miniszter kezdeményezését az érintettek általában elvetélt ötletnek tartják, igaz, egyúttal elismerik annak humanizmusát és jó szándékát. Egységes vélemény megformálására így aligha van esély, hiszen még Nyugat-Európa sem ért egyet a múltban, nem beszélve hányatott történelmi térségünkről.” (Lesz-e egységes európai történelemkönyv? *Magyar Nemzet*, 2007.03.12.)

(4) A szlovákiai magyarok autonómiatörekvése, Malina Hedvig ügye, a kormány szinten megjelenő fokozott szlovák nacionalizmus, a két ország szélsőségeinek növekvő aktivitása mind, mind aktuális feszültségekkel terheli meg a magyar-szlovák viszonyt.

(5) Ján Slotka, a Szlovák Nemzeti Párt (SNS) elnöke teljes képtelenségnek minősítette az indítványt. Szerinte sosem készülhet például szlovák-magyar közös történelemkönyv. – Jól tudjuk, miként ítéljük meg mi a magyarok betörését a Kárpát-medencébe, s ezt hogyan értékelik ők. Ha az egyik fél valakiről azt állítja, hogy fehér bőrű, a másik pedig azt, hogy néger, akkor abból aligha kerekedik ki valaha is közös álláspont – érvelt a pártelnök. Hozzátette azt is, hogy tu-

domása szerint valamilyen alapítványi pénzből ugyan a Szlovák Tudományos Akadémia „marxista történészei” magyar kollégáikkal együtt évek óta próbálkoznak ilyen közös kiadvány elkészítésével, ám ezek szerinte semmiképpen sem kerülhetnek az iskolákba. <http://nol.hu/cikk/437666/>

(6) A közvetlen politikai felhangok bemutatása helyett természetesen továbbra is a történelemtanításra, történelemkönyvekre koncentrálnak.

(7) <http://nol.hu/cikk/437666/>

(8) Itt természetesen csak azokról a történészekről beszélünk, akik rendszeresen szakmai párbeszédet folytatnak a másik ország történészeivel.

(9) A Magyar Szlovák Történelmi Vegyes Bizottság nemrég (2006. novemberében – J.Gy.) Kassán tartotta évi konferenciáját, amelyen 18–20. századi magyar és szlovák regionális és nemzeti identitásformákkal foglalkoztak. A közös múlt elemző feldolgozásával talán segíthet egy kicsit rendet tenni a fejekben, segíthet az embereket meggyőzni arról, hogy tegyék félre jelenlegi indulataikat. www.radio.hu/read/205871

(10) Uo.

(11) www.okm.gov.hu/letolt/kozokt/okb/okb_060921.pdf

(12) www.has-sas-office.mtaki.hu/020925_26_leveltart_ma.pdf

(13) <http://www.tte.hu/index.php?page=hirmondo&id=47>

(14) index.hu/tech/tortenelem/szlovzuet272

(15) A témában járatosak számára nyilván ismerősek a megfogalmazások... most aztán tényleg elkezdjük, dolgozunk rajta, felgyorsítjuk... mi mindent megteszünk, de hát a másik fél... túl kicsik vagyunk önmagunkban... bár megígértük, sajnos nem tudjuk támogatni a megkezdett program folytatását

(16) Néhány ajánlott cím a modernkori nacionalizmus megítélésének alapirodalmából: Smith, Anthony D. (1995): A nacionalizmus. In. *Eszmék: a politikában: nacionalizmus*. (szerk. Bretter Zoltán és Deák

Ágnes. Tanulmány Kiadó, Pécs. Smith, Anthony D. (2004): A nacionalizmus és a történészek. In Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Rejtjel Kiadó, Budapest. Gellner, Ernest (2004): *A szabadság feltételei – A civil társadalom és vetélytársai*. Typotex Elektronikus Kiadó. Hobsbawm, Eric J. (1999): *A nacionalizmus kétszáz éve*. Meacenas Kiadó, Budapest. Gerő András (2004): *Képzelt történelem*. PolgART Könyvkiadó, Budapest.

(17) Ács Zoltán (1986): *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Kossuth, Budapest. Bibó István: Kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In Bibó István (1986): *Válogatott tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó. Budapest. II. kötet. 185–266. Jászi Oszkár (1986): *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés: Válogatás*. Gondolat, Budapest. Romsics Ignác (1998): *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép-és Délkelet Európában a 19. és 20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest.

(18) Kiss Gy. Csaba (2005): *A haza, mint kert*. Nap Kiadó, Budapest.

(19) Gondoljunk csak Szemere Bertalan, Teleki László, a kései Kossuth Lajos, Mocsáry Lajos, Jászi Oszkár, Bibó István és követőik, illetve Ady Endre, Németh László, József Attila, Bartók Béla és mások példáira.

(20) Ennek bővebb kifejtését lásd: Gyáni Gábor (2002): *Posztmodern kánon*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. Gyáni Gábor (2000): *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó. Budapest. Romsics Gergely (2004): *Mítosz és emlékezet*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.

(21) Gyáni Gábor (1997): Mit várhat az iskola a szkeptikus történetírástól? *Új Pedagógiai Szemle*, 4. 96.

(22) El lehet persze képzelni egy elfogulatlan közép-afrikai történész által írt regionális, „(állam) nemzetek-feletti” történelemkönyvet, amely valamiféle törzsi keretek között mutatja be a magyar-szlovák közös múltat, vagy csak a társadalomtörténetre koncentrálna. Nyilvánvaló azonban, hogy ez sem Szlovákiában, sem Magyarországon nem aratna komoly tankönyvi sikert, de még a konfliktusok feloldását sem igazán segítené.

(23) A szociológiai szakirodalom kreolizálásnak, illetve hibridizációnak nevezi a nagyobb és kisebb kultúrák ötvöződését, amelyben a kölcsönösségek nagyon sokféle szintje alakulhat ki. Bővebben: Kovács János Mátyás (2002, szerk.): *Zárva várt nyugat*. Sík Kiadó, Budapest. 487–497.

(24) A szlovákoknak még a csehek „árnyékával” is meg kellett birkóznuk.

(25) Tanulságos ebből a szempontból Szilágyi Ákos: Két globalizáció Magyarországon. In *A zárva várt nyugat*. Uo. 27–65.

(26) Alaposabb ismeret hiányában itt csak a magyarországi helyzet bemutatására vállalkozhatunk.

(27) Elég csak utalni az elmúlt évek társadalmi viharos politikai megrázkódtatásaira – március 15-ét, 1956-ot már nem tudjuk együtt ünnepelni –, amelyek

ezeknek a mítoszoknak a bomlásából következnek, s amelyek nagyon komoly identitásválságot és dezorganizációt eredményeztek a magyar társadalomban.

(29) Gondoljunk csak Cseres Tibor író és Kovács András filmrendező hihetetlenül bátor „kéznyújtásának” kudarcára, amikor a 2. világháború idején elkövetett magyar háborús bűnökről készítettek könyvet és filmet, de ezt az önvallomást nem követte hasonló gesztus a szerbek részéről.

(30) Köztük Szlovákia 1993-ban.

(31) Különösen Jugoszlávia szétesése volt drámai, ahol öldöklő háborúhoz, szisztematikus „etnikai tisztogatáshoz” vezetett a nacionalizmus felerősödése.

(32) Gondoljunk csak arra az ádáz térségi küzdelemre, amely az ún. hungarikumok – tokaji, a pálinka – védelmében folyt az ezredfordulón.

(33) Jól mutatják mindezt az interetnikus szociológiai felmérések. Többek között: Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária (2002): *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Balassi Kiadó, Budapest. 180. Örkény Antal – Szabó Ildikó (1998): *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Minoritás Könyvek, Budapest. Szabó Ildikó (2000): *A pártállam gyermekei. Tanulmányok a magyar politikai szocializációról*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.

Nemzetek jelleme és a nemzeti sztereotípiák. In Hitseker Mária – Szilágyi Zsuzsa (2005, szerk.): *Mindentudás Egyeteme 4*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

(34) A felmérés összesítése megjelent: Bordás Sándor – Huncik Péter (1999): *Barát és ellenségkép változások Kisebbségpolitikai döntés-előkészítő tanulmányok*. Sorozat (DET) 7. számú füzet. Budapest. 10–11.

(35) *Histoire/Geschichte – Europa und die Welt seit 1945*. (2006) Ernst Klett Schulbuchverlag. Leipzig. *Histoire/Geschichte – L'Europe et le monde depuis 1945*. Éditions Nathan, Paris.

(36) A kétoldalú tankönyv elemző bemutatását lásd: *Közösen értelmezik a francia-német múltat – 2006*. október 3. = <http://www.mult-kor.hu/nyomtatás.php?article=14995>

(37) Nyilvánvalóan bonyolítja a helyzetet, hogy az együttműködési folyamat jelentős részében még két német állam létezett, amelyek politikailag és ideológiailag is szemben álltak egymással. A franciákkal való együttműködésben értelemszerűen Nyugat-Németország (NSZK) vett részt, de később, a német egyesítés után mindez az egységes Németország örökségévé vált.

(38) A legismertebbek az Annales történeti folyóirat körül szerveződő történészek.

(39) Inotai Edit (2006): *História a Rajna két oldaláról* írva. *Népszabadság*, május, 27. <http://nol.hu/voks/cikk/405365/>

(40) Természetesen a két országban az elmúlt évtizedekben bevezetett oktatási reformok nagyon sok árnyalatban különböznek egymástól mind szerkezeti, mind tartalmi, mind módszertani téren. Itt csupán a főbb irányokat és főleg a hasonló tendenciákat említhetjük ki.

(41) Ezekről a didaktikai és metodikai változásokról jó képet ad maga a közös tankönyv, illetve F. Dárdai Ágnes (2000): *Az összehasonlító tankönyvkutatás nemzetközi tapasztalatai*. *Educatio*, 4. 498–508.